

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

GENIALUMO IR PSICHIKOS SUTRIKIMŲ SANTYKIŲ PROBLEMA PSICHOPATOLOGI- NĖSE MOREAU DE TOURS, LAMBROSO IR NORDAU KONCEPCIJOSE

The Problem of Genius and Psychical Disorder
in Psychopathological Conceptions of Moreau de Tours,
Lambroso and Nordau

SUMMARY

The article examines the various conceptions dealing with the interrelationship between genius and psychical disorder. These conceptions were developed by three most influential representatives of psychopathology: Moreau de Tours, Lambroso and Nordau. The article highlights the peculiarities of these authors' theoretical and methodological approaches, their views on the problems of artists' creative potential and the process of artistic creativity. The focus of the article is on: the connections between these authors and the earlier non-classical tradition of the philosophy of art, the critical discussion of principal ideas and theoretical and methodological attitudes, and the relations with other influential theories that deal with psychopathological problems.

SANTRAUKA

Straipsnyje pagrindinis dėmesys sutelkiamas į trijų įtakingiausių psichopatologijos atstovų Moreau de Tours, Lambroso ir Nordau, tyrinėjančių genialumo ir psichinių sutrikimų santykius, koncepcijas. Atskleidžiamas šių psichiatrių teorinių ir metodologinių prieigų savitumas, požiūriai į menininko kūrybinio potencialo ir meninės kūrybos proceso problemas. Daugiausia dėmesio tekste sutelkiama į šių koncepcijų ryšius su anksčiau neklasikinės meno filosofijos tradicija, kritinį pagrindinių idėjų bei teorinių ir metodologinių nuostatų aptarimą, sąsajas su kitomis įtakingiausiomis psichopatologines problemas gvildenančiomis teorijomis.

RAKTAŽODŽIAI: psichopatologinės teorijos, Moreau de Tours, Lambroso, Nordau, genialumas, neurozės.

KEY WORDS: psychopathological theories, Moreau de Tours, Lambroso, Nordau, genius, neurosis.

IVADAS

Psichopatologijos terminas Vakarų humanistikoje atsirado XIX a. pabaigoje kaip *klinikinės psichologijos* sinonimas. Galutinai jį įtvirtino savo veikaluose Sorbonos ir *Collège de France* profesorius Théodule-Armand Ribot (1839–1916), kuris psichopatologiją traktavo kaip greta genetinės ir eksperimentinės besiskleidžiančią svarbią psichologijos šaką, savo tyrinėjimo objektu ir metodais artimą *teorinei psichiatrijai*. Vadinasi, jo įsitikinimu, psichopatologijos negalima visiškai sutapatinti su psichiatrija, kadangi joje daug dėmesio

skiriama ne tik *terapiniams*, bet ir *teoriniams psichinių ligų aspektams*. Ribot pastangomis Sorbonos universitete ir *Collège de France* buvo įsteigtos atskiros psichopatologijos problemas gvildenančios katedros (Ribot 1895). Panašiai psichopatologijos uždavinius ir tyrinėjimo objektą suprato ir Karlas Jaspersas. Apibendrindamas psichinės ligos ir genialumo santykius, jis teigė, kad šios ligos tėkmės ir poveikio negalima laikyti būtina genialios kūrybos prielaida, kuri visiškai lemia meninės kūrybos procesą ir jo rezultatus.

PSICHOPATOLOGINIŲ TEORIJŲ IŠTAKOS
IR MOREAU DE TOURS APIE GENIJAUS PATOLOGIŠKUMĄ

Neklasikinės meno psichologijos raida suaktualino vėlesnių mąstytojų domėjimąsi meno psichologijos ir psichopatologijos problematika: menininko ir psichinių ligų santykiais, jo kūrybiniu potencialu, meninės kūrybos procesų paslaptimis ir įvairių psichinių patologijų poveikiu kūrybai. Skirtingų neklasikinę meno filosofiją tęsiančių ar su ja konfrontuojančių kryptių atstovai sutelkė savo dėmesį į įvairias aktualėjančias meno psichopatologijos problemas. Iš čia išsirutuliojo įvairios didžiulius ginčus sukėlusios, genialumą ir psichines neurozes suartinančios kryptys ir koncepcijos. Didžiausią poveikį tolesnei Vakarų humanistikos raidai turėjo trys pagrindinės kryptys: *psichopatologinė*, *psichoanalitinė* ir *pozityvistinė*. Kiekviena jų turėjo savas ištakas ir vadovavosi skirtingomis teorinėmis ir metodologinėmis nuostatomis.

Dabar išsamiau aptarsime XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje iškilusią *psichopatologinę* kryptį, jungiančią daugelio kitų, ypač romantinės ir neklasikinės meno psichologijos, idėjas. Jos šalininkų Louis François Lélut (1804–1877), Jacques-Joseph Moreau de Tours (1804–1884), Henri Sentoux (1835–1880), Cesare Lambroso (1835–1909), Georges'o Hirtho (1841–1916), Maxo Simono Nordau (1849–1923), Marcelio Réja (Paul Meunier, 1873–1957), Wilhelmo Lange-Eichbaumo (1875–1949), Ernesto Kretschmerio (1888–1964) koncepcijos išsiskyrė teorinių priėgų įvairove, o neretai ir idėjų eklektiškumu. Plėtodami Schopenhauerio idėjas, šios krypties atstovai siekė teoriškai pagrįsti glaudų genialumo ir įvairių psichinės patologijos apraiškų ryšį. Genijuose ir išskirtinio talento asmenybėse, jų elgesio manieroje, mąstymo stiliuje, santykiuose su visuomenės normomis, kū-

rybos pobūdyje jie išvelgė sąsajas su įvairiomis psichinėmis ligomis sergančiais žmonėmis. Todėl genialių kūrėjų meninės kūrybos ištakas ir apskritai genialumo fenomeną traktavo kaip įvairių psichinės patologijos formų (maniakiškumo, šizofrenijos, somnambulizmo, demonizmo ir pan.) pasireiškimą.

Šios idėjos iškart sukėlė didžiulį įvairių humanistikos sričių atstovų ir menininkų susidomėjimą. Todėl XIX a. antroje pusėje ir pirmaisiais XX a. dešimtmėčiais dienos šviesą išvydo didžiulis srautas knygų ir straipsnių, kuriuose, remiantis neklasikine ir psichopatologine metodologija, buvo interpretuojama daugybės garsių, įvairių psichikos sutrikimų paveiktų menininkų kūryba. Minėti veikalai glaudžiai siejosi su intensyviai besiplėtojančios psichiatrijos raida, kurios šalininkai padarė svarų įnašą į žmogiškos psichikos sutrikimų ir jų poveikio įvairioms kūrybinės veiklos formoms tyrinėjimus. Šias idėjas skleidžiantys mokslininkai siekė teoriškai pagrįsti glaudų genialumo ir įvairių psichikos ligų ryšį, išryškinti tuos kūrybingos asmenybės psichinės sandaros, charakterio ir kūrybinės veiklos panašumus, kurie patvirtintų jų teorinių nuostatų pagrįstumą.

Remdamasis Schopenhauerio analogijomis tarp genijų ir psichinių ligonių gyvenamosios, pasaulio suvokimo panašumų ir ilgametės terapinės praktikos bei stebėjimų duomenimis, XIX a. viduryje įtakingiausias šios krypties pradininkas prancūzų gydytojas ir psichiatras J.-J. Moreau, plačiau žinomas kaip Moreau de Tours (1804–1884), savo veikaluose *Études psychiques sur la folie* (Psichi-

niai beprotybės tyrinėjimai, 1840), *Recherches sur les aliénés en Orient* (Beprotybės Rytuose tyrimai, 1843) ir *De l'Identité de l'état de rêve et de la folie* (Svajonių būsenos ir beprotybės tapatumas, 1855), *Psychologie morbide* (Liguista psichologija, 1856) išplėtojo vientisą psichopatologinę teoriją. Minėti jo veikalai išsiskyrė ne tik išsamia, gerai struktūruota empirine analize, bet ir taikliais psichinių sutrikimų aprašinėjimais bei stebėjimais paremta įvairių psichinių ligų interpretacija.

Moreau de Tours studijavo mediciną Tūro universitete, vėliau tęsė medicinos studijas Paryžiuje Sorbonoje, kur 1830 m. apgynė intelekto sutrikimams skirtą disertaciją. Nuo 1836 iki 1840 m. daug keliavo po įvairius Rytų kraštus, kuriuose domėjo indiškų kanapių poveikiu žmogaus psichikai, tyrinėjo jų poveikį įvairiais psichinės patologijos atvejais. Aiškinosi, koku tikslu ir kaip persai, turkai, egiptiečiai naudoja savo reikmėms opiumo poveikį žmogaus organizmui ir elgesiui. Intoksikacija hašišu mokslininkui buvo unikali pagalbinė priemonė, padedanti tirti įvairius žmogaus psichikos pokyčius. Tai buvo vienas pirmųjų fanatiškai atsidavusių savo profesijai, į teorinius apibendrinimus linkusių, kryptingai psichiatrijos ir psichopatologijos problemas tyrinėjusių mokslininkų. Dirbdamas įvairiose garsiose Prancūzijos psichiatrinėse klinikose, jis ne tik daug metų kryptingai tyrinėjo narkotikų aktyvumo poveikį centrinei nervų sistemai, tačiau ir kruopščiai suklasifikavęs, išanalizavęs juos, sistemingai užrašinėjo svarbiausius savo pastebėjimus. Vėliau tai jam tapo svarbia empirine

atrama gvildenant įvairius savo psichopatologinės koncepcijos aspektus.

Tęsdamas romantikų ir neklasikinės filosofijos atstovų psichopatologines idėjas, Moreau de Tours atvirai pareiškė, kad tikro genijus kūrybinė raiška yra neatsiejama nuo beprotybės: „Mane vėčia be jokių užuolankų atvirai pasakyti, kad <...> genijus yra genijus, kaip kad ir beprotybė yra beprotybė. Bet tai yra ne tas pats pasakymas, o aš teigiu, kad genijus ir beprotybė turi tą pačią organinę kilmę“ (Moreau de Tours 1856: 42). Esminis asmenybės išsiskyrimas savo idėjomis, sugebėjimais, ekscentriškumu, energija, gyvenimo efektyvumu iš kitų liudija, mokslininko giliu įsitikinimu, jos tiesioginę priklausomybę „nuo tų sąlygų, kurios lemia psichinius sutrikimus, kurie akivaizdžiai regimi beprotybės ir idiotizmo atvejais“. Programiniame veikalke *Psychologie morbide* jis teigė, kad „genijus ir idiotas yra tarsi tų pačių dviejų pirmapradžių ir svarbiausių tos pačios neurozės apraiškų sujungimas“ (Moreau de Tours 1856: 427). Ir vėliau patikslino savo mintį, kad daugybės genialių žmonių psichikos sandara, taip pat kaip ir idiotų, išsiskiria, lyginant su paprastais žmonėmis, ypatingu nervingumu, jautrumu ir dirglumu, kuris yra anapus sveikatos, vadinasi, svetimas normalios psichinės struktūros žmonėms.

Psichiatro įsitikinimu, tiek genijui, tiek ir psichiniam ligoniui būdingas toks pat aistringas nekontroliuojamas smegenų veiklos sujaudinimas, kuris žaibiškai sukelia daugybę įvairiausių asociacijų ir nepaprastai greitai besiskleidžiančių idėjų bei koncepcijų. Iš čia kyla galingi im-

pulsai spontaniškiems vaizduotės polėkiams, originaliems minties posūkiams, kuriuose derinamos įvairios kūrybinės raiškos formos; jos kupinos nenuspėjamumo, sunkiai prognozuojamų idėjų, asociacijų įvairovės, gausybės gyvybingų prisiminimų, girdimų garsų proveržių ir vaizduotės blykstelėjimų.

Kita vertus, Moreau de Tours, kaip ir jo amžininkas F. Galtonas, domėjosi psichinių ligų paveldimumo problemomis, gilinosi į įvairių garsių kūrėjų ir menininkų giminių intelektualines biografijas, kuriose apčiuopė ligų paveldimumo pėdsakus. Jis taip pat buvo vienas įkūrėjų garsaus Paryžiaus intelektualų ir menininkų židinio *Club des hachichiens* („Hasišo mylėtojų klubo“), kuriame nuolat lankėsi Théophile Gautier, Charles Baudelaire'as, Gérardas de Nervalis, Eugène Delacroix, Alexandre'as Dumas ir daugybė kitų įžymybių. Vadinasi, jis turėjo galimybes daug dešimtmečių tiesiogiai stebėti ir bendrauti su daugybe pirmo ryškumo Prancūzijos kultūros ir meno žvaigždžių. Lankydamasis šiame klube, Moreau de Tours sistemingai stebėjo ir detalai aprašinėjo narkotinių medžiagų poveikį sau ir kitiems klubo nariams. Tie aprašymai, paremti skvarbiu profesionalaus psichiatro žvilgsniu, ryškiai skyrėsi nuo to, ką mes regime vaizdinga kalba parašytuose Baudelaire'o ir Gouthier šia tema paskelbtuose tekstuose. Šiuos narkotinių medžiagų poveikio žmonėms stebėjimus ir tyrinėjimus bei narkotines medžiagas psichiatras siekė kryptingai panaudoti konkrečių psichikos sutrikimų ir ligų gydymui, kadangi narkotinių medžiagų poveikis žmonių psichikai buvo

panašus į psichikos ligomis sergančių asmenų haliucinacines reakcijas.

Jis ne tik plačiai rėmėsi savo negausių pirmtakų tyrinėjimais, tačiau ir, nuolatos darydamas įvairius eksperimentus, rėmėsi savo ilgametės terapinės praktikos bei stebėjimų psichiatrinėse kinikose duomenimis, kuriuos nuolatos kritiškai analizuodavo. Šio mokslininko darbai išsiskiria subtiliomis įžvalgomis. Jo įsitikinimu, esminis ir ryškus kiekvienos konkrečios asmenybės išsiskyrimas savo idėjomis, sugebėjimais, ekscentriškumu, energija, kūrybinio gyvenimo efektyvumu iš kitų žmonių liudija tokios išskirtinės asmenybės tiesioginę priklausomybę nuo sąlygų, lemiančių konkrečius psichinius sutrikimus, kurie „akivaizdžiai regimi beprotybės ir idiotizmo atvejais“. „Intelektualiniai sugebėjimai, – aiškina jis, – slypi liguistose nervų sistemos būsenose, kurios paveldimos ir, sakant daugiau, yra palankiausios sugebėjimų plėtotėi“ (Moreau de Tours 1856: 447).

Moreau de Tours buvo įsitikinęs, kad *fizinės* psichinės ligos priežastys yra svarbesnės nei tuo metu daugelio jo kolegų akcentuojamos *moralinės*. Todėl moralinius psichinių ligų aspektus traktavo kaip mažiau reikšmingus, vadindamas juos netgi „atsitiktiniais“ palyginti su organiškais fiziniiais. „Beveik visuomet, – rašė jis, – regimas daugiau ar mažiau aiškiai išreikštas organiškasis polinkis – tai akivaizdu <...>. Tai mums galbūt gali paaiškinti, kodėl, kaip mes matėme, moralinės priežastys taip lengvai sukelia protinius sutrikimus, o tos pačios prigimtines priemones būna tokios bejėgės siekiant jas išgyventi. Moreau de Tours

ignoruoja patikimų faktų, patirčių ir intymų stebėjimų rezultatus. Pakaks samprotauti apie beprotybės kludiesių paslaptis“ (Moreau de Tours 1856: 398).

Mokslininko psichopatologinių reiškinų tyrinėjimams būdingas polinkis į plačius teorinius apibendrinimus, smulkesnių psichologinės analizės procesų detalių ignoravimas ilgainiui susilaukė pagrįstos kitų psichiatrų kritikos. Pavyzdžiui, Frédericas Grosas teigė, kad Moreau de Tours idėja „per dažnai pateikiama kaip didžiulė vientiso organizmo doktrina. Tačiau jo gruboki teiginiai menkiausiai išreiškia vienareikšmio priežastingumo dogmas, mažiau apibūdina faktinius jo metodo postulatus: norą išvengti žabangų „spekuliacijų“, „magiškos metafizikos“, „ontologinio rūko“ triukų. Šių abstrakčių konstrukcijų pabaiga, kai protas pasimeta tikėdamasis jas atpažinti“ (Gros 1997: 101–102).

Daug bendravęs su Paryžiaus meninio elito atstovais Moreau de Tours nebuvo abejingas ir menininkų kūrybinio potencialo bei meninės kūrybos proceso problemoms. Gvildendamas poetinės kūrybos ir psichinės patologijos ryšius, jis įžvelgė sąsajas tarp kūrybinio įkvėpimo ir maniakinų būsenų. Jų panašumai reikėsi greitomis neprognozuojamomis asociacijomis, lakios vaizduotės ir fantazijos polėkais, peržengiančiu normos ribas jausmingumu. Išanalizavęs daugelio garsių menininkų biografijas neurotinių simptomų aspektu, Moreau de Tours išskėlė natūraliai iš jo tyrinėjimų visumos išskylančią klausimą: Kas yra genijus: aukščiausias intelektinės veiklos *nec plus ultra* pasireiškimas ar neurozės forma?

GENIALUMAS LOMBROSO PSICHOPATOLOGINĖJE KONCEPCIJOJE

Į šį Moreau de Tours iškeltą klausimą mėgino surasti atsakymą kitas garsus italų psichiatras, antropologas ir kriminalistas Cesare Lombroso (1836–1909). Šis demokratiškas pažiūrų mokslininkas, jaunystėje aktyviai dalyvavęs italų nacionalinio išsivadavimo sąjūdyje, vėliau išgarsėjo savo naujais psichopatologines problemas gvildenančiais psichiatrijos metodais. Jis vadovavo psichiatriinei ligoninei Pezaro mieste, leido tęstinį psichiatrijos problemoms skirtą žurnalą. Skandalingai pagarsėjusiose knygose *Genio e follia* (*Genijus ir beprotybė*, 1864), *Studi clinici sulle malattie mentali* (*Klinikiniai psichikos sutrikimų tyrimai*, 1865), *Genio e degenerazione* (*Genijus ir išsigimimas*, 1897), *Delitti vecchi e delitti nuovi* (*Seni ir nauji nusikaltimai*, 1902) Lombroso siekė teoriškai pagrįsti biologinį nusikaltimų neišvengiamumą. Tačiau ne mažiau reikšmingas jį dominusių problemų laukas siejosi su išsamiu genialumo ir psichinės patologijos sąsajų tyrinėjimu.

Pirmiausia norėdamas ne tik teoriškai, tačiau ir statistiniais duomenimis pagrįsti genialių menininkų kūrybos ir psichinių susirgimų ryšį, jis tyrimams pasitelkė didžiulę įvairiomis psichikos ligomis sergančių 107 žmonių grupę. Kiek mažiau nei pusė jų (46) kultivavo įvairias meno rūšis, o profesionalių menininkų visoje tyrimams pasirinktoje grupėje buvo 18. Atlikęs įvairių psichinių ligonių grupių lyginamuosius tyrinėjimus ir teoriškai apibendrinęs stebėjimų rezultatus jis, anksčiau nei psichoanalitinės teorijos kūrėjas S. Freudas, priėjo principinės išvados, kad *psichines ligas ir*

traumas galima traktuoti kaip galingus meninių gabumų sklaidos stimulus. Perėmęs Schopenhauerio genijaus siejimo su psichine liga idėją, jis genialumą *aiškino kaip ypatingą „išsigimimo psichozės“ formą, priskiriamą prie epileptinių susirgimų grupės*. Nors ir garsiai to nedeklaruodamas, jis skleidė mintis apie išskirtinio talento ir genialių žmonių kūrybos nuostatų esminį priešingumą tam, kas respektabilioje visuomenėje yra laikoma *normaliu*.

Geniali asmenybė, kaip ir psichinis ligonis, Lambroso įsitikinimu, pirmiausia išsiskiria pabrėžtinai jautria psichine struktūra, išplėtotą vaizduote, beveik liguistu imlumu išorinio pasaulio įspūdžiams ir pojūčiams, kurie neprieinami eiliniam žmogui. „Jei mes dabar pamėginsime spręsti klausimą – kame slypi fiziologinis skirtumas genialaus ir paprasto žmogaus, – rašo jis, – tai, remdamiesi autobiografijomis ir stebėjimais, surasime, kad pagrindinis skirtumas tarp jų glūdi subtilesniame ir beveik liguistame pirmojo jautrumo įspūdžiams“ (Lombroso 1997: 19–20). Šios artimos psichiniams ligoniams savybės čia traktuojamos kaip dėkinga medžiaga meninei kūrybai. Kitą ne mažiau svarbų genialių žmonių ir psichinių ligonių panašumą, skiriantį nuo daugybės paprastų žmonių, psichiatras regi galvos smegenims būdingame susijaudinime, kurį aiškina fiziologiškai kaip padidintą kraujo smegenų maitinimą. Jo įsitikinimu, genijaus karštinga būseną meninės kūrybos metu primena maniakišką susijaudinimą ir psichiatrų atpažįstamus paranojos bruožai. Todėl tarp genijaus, kuriančio savo

nemirtingus kūrinus, kūrybinės veiklos ir susijaudinusio psichinio ligonio būsenos italų psichiatras regi tiesioginę analogiją, o įgimtą genialumą sieja su potencialiais polinkiais į psichines anomalijas. „Nekyla jokios abejonės, – apibendrina jis, – kad tarp priepuolio metu pamišusio ir genialaus žmogaus, apgalvojančio ir kuriančio savo kūrinių, yra visiškas panašumas“ (Lambroso 1997: 16).

Siedamas kraujo poveikio smegenų veiklai ypatumus su geografine aplinka, šiluma, gamtinio reljefo pobūdžiu, metų sezonais Lambroso kartu klojo pamatus vėlesnėms gamtinės aplinkos ir biologinių ritmų teorijoms. Jis kruopščiai parengė sudėtingas išsklotines ir skaičiavimus pagal skirtingus intelektualinio, meninio kūrybingumo regionus ir nustatinėjo konkrečius metų mėnesius, aiškindamasis, kur yra tie žemės rutulio taškai, kuriuose statistika fiksavo daugiausia genialių žmonių išskirtinių kūrybingumo raiškos pavyzdžių ir atradimų. Analizuodamas skirtingų metų laikų poveikį kūrybingumo sklaidai, pavašarį Lambroso aptiko daugiau genialios dvasios skrydžių nei šaltą žiemą.

Lygumų ir ypač pelkių bei drėgnas šalis, remdamasis statistiniais duomenimis, Lambroso aiškino kaip nepalankias vietas genialių asmenybių kūrybiškumo sklaidai ir, priešingai, kalvotuose ir ypač pajūrių šilto klimato regionuose aptiko genialių asmenybių koncentracijos vietas. Italijoje, pavyzdžiui, tokia genijų koncentracijos vietoves jis aptinka Genujos, Neapolio, Sicilijos, Florencijos apylinkėse. Kita vertus, lygindamas greta esančias kalvotoje vietoje Florenciją ir žemumoje esančią universitetinį miestą

Pizą, jis, nekreipdamas dėmesio į svarbią kultūrinę bei meninę aplinką, konstatavo, kad pirmojoje gimė nepalyginti daugiau išskirtinio talento asmenybių. Tačiau tokios netgi menamai kruopščiais statistiniais duomenimis paremtos mokslininko išvados ne visuomet yra patikimos.

Lyginamuoju aspektu analizuodamas genialumo apraiškas įvairiose tautose Lambroso nustatė tiesioginę priklausomybę, jo požiūriu, talentingiausioje žydų tautoje tarp genialių asmenybių ir psichinių ligonių gausos. Tai kaina, kurią, mokslininko įsitikinimu, žydų tautybės atstovams tenka mokėti už neįprastai didelį talentingų ir genialių žmonių skaičių. Išvados čia paremiamos dviejų skirtingų pirmtakų pateiktais statistiniais duomenimis: pirmojo rodo, kad Italijoje psichiatrinėse ligoninėse žydų kilmės pacientų yra keturis, o kito – netgi dar daugiau nei keturis kartus daugiau nei katalikų. Šis dviejų kraštutinių santykinis dydis, Lambroso įsitikinimu, statistiniais faktais patvirtina jo koncepcijos teisingumą. Tačiau mokslininko dėmesio nuošalyje liko kitos šių problemų tyrinėjimui svarbios žydų integracijos į italų visuomenę, taip pat tarp žydų paplitusios artimų giminių vedybų problemos, kurių išsamesnis aptarimas daugiau ir išsamiau paaiškintų šį klausimą. Tiesa, tenka pripažinti, kad Lambroso atkreipė dėmesį ir į išskirtinį vaidmenį paveldimų veiksmų tarp psichinių ligonių, kurie, skirtingų mokslininkų duomenimis, darė įtaką nuo 85 iki 88 iš šimto tyrinėjamų psichinių ligonių.

Išskirtinio talento ir genialioms asmenybėms Lambroso priskyrė daugelį psichiniams ligonims būdingų ir eilinių mies-

čionių šokiruojančių charakterio savybių. Jiems neretai būdingas perdėtas impulsyvumas, hipertrofuotas savigarbos jausmas, nepagrįstas įtarumas, nemotyvuotas greitas susierzinimas. Kurdami svaiose gražius ir harmoningus lakios vaizduotės nutapytus pasaulius, realiame gyvenime jie savo ekscentriškais poelgiais ir veiksmais dažnai supantiems žmonėms tampa sunkiai pakenčiami. Tokioms asmenybėms būdingos su fiziologinėmis žmogaus kūno funkcijomis susijusios paprastos žmonės šokiruojančios savybės: perdėtas impulsyvumas, nepagrįstas įtarumas, greitas susierzinimas, banguojanti ekstazės ir atonijos, t. y. susijaudinimo, kūrybinių jėgų antplūdžio ir jų nuosmukio kaita, kuri dažniausiai reiškiasi daugelio išskirtinio talento ir genialių kūrėjų kasdieniame gyvenime. „Visi, kam teko reta laimė gyventi genialių žmonių aplinkoje, stebėdavosi jų sugebėjimu iškreipti į blogąją pusę kiekvieną supančių poelgi, visur regėti persekiojimus ir visame kame surasti pagrindą giliai, begalinei melancholijai. Šis sugebėjimas nulemtas būtent stipresnių protinių galių išsivystymo, mat jomis apdovanotas žmogus daug greičiau suranda tiesą ir kartu lengviau sugalvoja savo kamuojančio paklydimu melagingas prielaidas ir argumentus. Iš dalies niūrus genijaus žvilgsnis į aplinkinius priklauso ir nuo to, kad būdami novatoriškai intelektualinėje sferoje, jie su neįveikiamu tvirtumu išsako savo įsitikinimus, svetimus visuotinai priimtiems požiūriams, ir kartu atstumia nuo savęs daugumą žmonių (Lambroso 1997: 23). Įtemptas fizinės ir protinės jėgas alinantis kūrybinis darbas neišvengiamai rei-

kalauja kompensacijos, t. y. poilsio. Esant ypatingam asmenybės jautrumui, begalinis genialios asmenybės atsidavimas kūrybai, pragariškas darbas su užplūdušiomis mintimis ir idėjomis be deramo poilsio dažnai tapdavo neatsakingu savo biologinių gyvybinių organizmo išteklių sekinimu ir išsekvojimu. Tai savo ruožtu išprovokavo naujus persitempusio nuo įtampų psichinių organizmo ligų simptomus, todėl šis procesas neretai įgaudavo patologinį pobūdį ir lemdavo persitempimą bei destruktivias pasekmes psichikai.

Ir vis dėlto pagrindinė išskirtinių asmenybių didėjančios melancholijos, depresijos ir nepasitenkinimo gyvenimu priežastimi, italų psichiatro įsitikinimu, buvo universalus dinamizmo ir pusiausvyros dėsnis, valdantis ir sudėtingą žmogau psichikos ir nervų sistemą. Tai dėsnis, pagal kurį po perdėtos kūrybinės energijos jėgos iškrovos neišvengiamai išryškėja jos nuosmukis (Lambroso 1997: 23). Taigi čia pasiteisino elementari gyvenimo tiesa, kad pasaulyje viskas yra subalansuota ir už viską reikia mokėti savo kainą. Todėl melancholija, nusivylimas, drovumas, nedrąsumas, egoizmas Lambroso koncepcijoje traktuojama kaip neišvengiamas „žiaurus mokestis už tuos aukščiausius protinius sugebėjimus, kuriuos išsekvoja, panašiai kaip piktnaudžiavimas jausminiais malonumais veda prie lytinės sistemos išbalansavimo, impotencijos ir nugaros smegenų ligos“ (Lambroso 1997: 24).

Fiziologiniu aspektu Lambroso taip pat tyrinėjo genialių ir pamišusių žmonių kūno, psichikos sandaros, charakterio, elgesio manieros, kūrybinio poten-

cialo ir daugybės kitų išorinių bei vidinių bruožų panašumus. Ir čia jo teorinėse nuostatose iškilo anksčiau minėtas universalus visuotinės harmonijos ir subalansuotumo principas, kuris aprėpė visus gamtos ir žmonių būties aspektus. Todėl gamta, ši baisi ir nenumaldoma kraštutinumų naikintoja, jo tvirtu įsitikinimu, tarsi nepakenčia genijų; kai tik skleidžiasi koks nors reikšmingas talentas, jis išperkamas nevaisingumu, silpnu gyvybiškumu arba epilepsija. Šiuos teiginius Lambroso grindė pasitelkdamas W. Sheakspaire'o, F. Dostojevskio ir H. Ibseno pavyzdžius. Italų psichiatras taip pat siekė pagrįsti psichinėmis ligomis sergančių genijų atsiradimo gausą tose meno rūšyse, kuriose ypatingą svarbą įgauna asmenybės subtilumas, emocionalumas ir jautrumas. Tokia meno rūšimi, tęsdamas neklasikinės meno psichologijos tradiciją, skelbė muziką, kurioje aptiko ištiesą plejadą garsių įvairiomis psichinėmis ligomis sergančių muzikantų (Mozartas, Schumanas, Beethovenas, Donizetti, Pergolesi, Hendelis, Gliuckas).

Kita vertus, nuolatos pabrėždamas patologinę genialių asmenybių prigimtį, Lambroso apeliavo į jų jausmingumą, nervingą temperamentą, impulsyvumą, intensyvų pasaulio suvokimo liguistumą, aiškindamas tai ne kaip *išsekimo* ar *psichologinio nuovargio* požymius, o kaip esminę genialios kūrėjo individualybės ir charakterio bruožą. Vadinas, kad ir kaip paradoksaliai atrodo išvada, sutapatinti *genialumą* ir *neurozę*, jį, anot Lambroso, *turi visiškai realų pagrindą genialių žmonių psichikos sandaroje*. Todėl išskirtinio talento menininkas ir genijus jo koncepcijoje iškyla kaip ypatinga tita-

niška *morbus sacer*, t. y. šventos ligos apraiška. Tai lėmė principinį įsitikinimą, kad *psichinis ligonis gali kurti visaverčius meno kūrinius*.

Galiausiai apibendrinamas savo genialumo ir psichinės patologijos sąsajų tyrinėjimus Lambroso priėjo logišką išvadą, kad genialumo apskritai negalima sutapatinti su neuroze, nors „fiziologiniu požiūriu tarp normalios genialaus žmogaus būsenos ir patologinės – bepročio – yra daug sąlyčio taškų. Tarp genialių žmonių aptinkami pamišę ir tarp pamišėlių – genijai. Tačiau buvo ir yra daugybė genialių žmonių, kuriems nėra būdingi netgi menkiausi beprotybės požymiai, išskyrus kai kuriuos nenormalumus jausmingumo srityje“ (Lambroso 1997: 217).

Akivaizdu, kad Lambroso teorija, kuri pasinėrė į daugybės menkai pažįstamų kūrybingos asmenybės psichikos problemų tyrinėjimą, meno psichologijai ir psichiatrijai dar tik žengiant pirmuosius žingsnius, kupina perlenkimų ir netikslumų, perdėm kategoriškų apibendrinimų, kurie pirmiausia siejosi su pagrindinėmis išankstinėmis psichopatologinės koncepcijos nuostatomis, nuoseklių empirinių tyrinėjimų ir sistemingų klinikiškių stebėjimų trūkumu. Kita vertus, italų mokslininkas nekritiškai pervertino rašytiniuose šaltiniuose pateikiamus daugybės genijų intelektualinės ir kūrybinės biografijos faktus, neretai tendencingai aptarinėjo paskirus kūrybingos asmenybės charakterio bruožus ir nepakankamai vertino daugybės kitų jų kūrybinio potencialo ir meninės kūrybos proceso savitumus lemiančių veiksnių poveikį.

Nepaisant minėtų trūkumų, Lambroso idėjos turėjo stiprų poveikį vėlesnėms genialumo ir psichinių patologijų sąsajų

studijoms, kurias toliau plėtojo jo sekėjai Nordau, Kretschmeris, Lange-Eichbaumas ir kiti. Pavyzdžiui, daugybės įvairių kultūros ir politinio gyvenimo sričių genialių kūrėjų ir menininkų intelektualines biografijas detaliai tyrinėjęs 11 tomų veikalas *Genie – Irrsinn und Ruhm (Genius – beprotybė ir šlovė, 1928)* autorius Lange-Eichbaumas teigė, kad visų epochų genialiems menininkams būdingas polinkis į įvairias psichikos ligas nuo

neurotinių susirgimų iki sudėtingiausių psichikos ligų formų. Šio psichiatro tvirtu įsitikinimu, daugelis psichinių sutrikimų pačios kūrybos vertei neturi didžiulio poveikio tol, kol ligos eiga neišsekina kūrybinių asmenybės išteklių. Lange-Eichbaumas, tarsi apibendrinamas savo pirmtako Lambroso idėjas, kategoriškai pareiškė, kad yra pasiryžęs įrodyti, jog mažiausiai 83 procentai genijų yra „akivaizdūs psichopatai“.

NORDAU IŠSIGIMIMO TEORIJA

Įtakingiausiu iš visų Lambroso sekėjų tapo psichiatras, rašytojas ir politikas Maksas Nordau (1849–1923). Tikroji jo pavardė – Simonas Maximilianas Südfeldas. Jis buvo kilęs iš rabinų šeimos, tėvas buvo išėvius iš Vokietijos, įsikūręs Vengrijoje ir rašęs hebrajiškai eiles, motina – litvakė, augusi Rygoje. Vaikystėje gavęs tradicinį žydų religinį išsilavinimą, studijų metais atsiribojęs nuo ortodoksino judaizmo, susižavėjo tuomet didžiulį populiarumą Vakaruose įgavusiomis evoliucinėmis teorijomis. Baigęs Pešto universiteto medicinos fakultetą, būsimasis psichiatras 1873 m. atvyko į Berlyną, kur po metų pakeitė pavardę į Nordau. Vedęs protestantę, kurį laiką gyveno ir elgėsi kaip asimiliuotas žydas, laikantis save vokiškos kultūros atstovu.

Tačiau 1880 m. persikėlė į Paryžių, kur pasinėrė į visai kitą kultūrinę ir meninę erdvę. Šiame pagrindiniame tuometinės Vakarų kultūros ir meno centre Nordau praleido didžiąją ir produktyviausią savo gyvenimo dalį dirbdamas iš pradžių austrų periodinio leidinio *Neue Freie Presse* korespondentu, o vėliau atsiduodamas

įvairioms kitoms jį dominusioms kūrybinės veiklos sritims, dažniausiai tiesiogiai susijusioms su psichiatrijos problemomis. Paryžietišku gyvenimo tarpsniu jis artimai bendradarbiavo su garsiu Freudo mokytoju J.-M. Charcot, tačiau laikė save nuosekliu Lambroso idėjų sekėju. Po skandalingos Dreyfuso bylos 1895 m. Nordau vėl radikaliai pakeitė savo pasaulėvoką ir, aktyviai įsitraukęs į stiprėjančią sionistinę sąjudį, ilgainiui tapo vienu įtakingiausių jo vadovų. Tačiau nepaisant minėtų intelektualinės biografijos metamorfozių, jo mokslinių tyrinėjimų centre dažniausiai buvo psichiatrijos ir psichopatologijos problemos.

Psichiatrinių tyrinėjimų srityje Nordau reiškėsi kaip Spenglerio ir Lambroso idėjų šalininkas, veikalas *Entartung (Išsigimimas, 1892)* išplėtojęs savitą „Vakarų saulėlydžio“ koncepcijos variantą. Jis prabilo apie šiuolaikinės urbanistinės Vakarų civilizacijos destruktivų poveikį žmogaus psichikai ir skelbė neišvengiamą europietiškosios kultūros išsigimimą bei degeneratyvaus meno formų įsigalėjimą. Minėtas didžiulį šurmulių intelektual-

linio elito ir menininkų aplinkoje sukėlęs veikalas prasidėjo simbolinę ir konceptualią prasmę įgavusia dedikacija, skirta Lambroso: „Aš jums skyriau šią knygą, – entuziastingai rašė Nordau, – norėdamas džiaugsmingai padėkoti ir pripažinti, kad be jūsų darbų ji niekuomet nebūtų parašyta. Pirmiausia taikliai Morelio įdiegta sąvoka *degeneracija* jūsų darbuose meistriškai išplėtota ir tapo veiksminga įvairiose srityse“ (Nordau 1998: vol. 1 V.). Minėtame veikale pagrindinis dėmesys sutelkiamas į negatyvius socialinius, medicininius modernios urbanistinės civilizacijos poveikio žmogaus psichikai ir meninės kultūros raidai aspektus.

Aptardamas amžiaus pabaigoje Vakarų kultūroje išryškėjusius dekadentinius meno nuosmukio, mediciniais terminais tariant, „išsigimimo ligos“ simptomus, Nordau atkreipė dėmesį ir į tradicinių vertybių bei moralės normų irimą, kuris atsispindėjo liguistas formas įgauančioje *fin de siècle* kultūroje ir mene. Terminas „išsigimimas“ čia siejamas su nukrypimu nuo normos dėl paveldimų priežasčių. Nordau, kalbėdamas apie šiuos procesus, pirmiausia turi omenyje ne fizinį, o būtent psichinį išsigimimą, kurio svarbiausiais išoriniais požymiais tampa psichikos liguistumas, greitas susijaudinimas, bejėgiškumas, nusivylimas, pasireiškiantis pasaulėžiūrinio pesimizmu, polinkis į melancholiją, misticizmą, nesugebėjimas priešintis įvairioms persekiojančioms melagingoms idėjoms.

Nordau detalai aptarinėjo prancūzų simbolistų, natūralistų, anglų preraphaelitų, dekadentų, estetizmo šalininkų, garsių rašytojų (S. Mallarmé, P. Verlaine'o, M. Maeterlincko, D. G. Rosseti,

L. Tolstojaus, R. Wagnerio, F. Nietzsche's, O. Wilde'o, H. Ibseno, E. Zola) kūrinius, kuriuose išvelgė akivaizdžius išsigimimo bruožus. Iš čia kilo programinis jo teiginys: „Degeneracija paliečia ne vien tik kriminalinius asmenis, prostitutės, anarchistus, psichinius ligonius, tačiau ir pažeistos psichikos rašytojus bei menininkus. Šis didžiulis skaičius žmonių pasižymi tais pačiais intelektualiniais bruožais – ir yra viršugalvyje tų pačių kūniškų problemų, kaip ir kiti tos pačios antropologinės šeimos nariai, kurie patenkina savo kenksmingus sveikatai instinktus žudančiu pervargimu, panašiai kaip kad dėžė su sprogstamosiomis dinamito medžiagomis“ (ten pat: V–VI).

Šio dekadentizmo šauklio teorijoje jaučiamas ir F. Galtono idėjų poveikis, o kartais ir užslėpta polemika su jo plautų atgarsį įgavusia genijaus sugebėjimų paveldimumo teorija. Gvildendamas genijaus ir talento psichofiziologijos problemas, Nordau teigė, kad kelių gabių talentų atsiradimas toje pačioje šeimoje ne tik neįrodo talento paveldimumo, bet ir įrodo, kad kiekvienoje šeimoje, tradiciškai turinčioje profesiją, normaliai išsivystęs vaikas gali tapti talentingu tik veikiamas pavyzdžio, nes tam nereikia jokios specialios organinės struktūros“ (Nordau 1908).

Kitame savo veikale *Entartung und Genie (Išsigimimas ir genijus, 1894)* Nordau daugiausia dėmesio sutelkė į genijaus ir talento psichofiziologiją, aiškinosi jų pagrindinius tipologinius bruožus, išryškino kūrybinio potencialo panašumus, skirtumus, sąsajas su psichinėmis ligomis sergančiais asmenimis. Talentas, Nordau įsitikinimu, yra veikla, kurią paprastai

geriau praktiškai atlieka dauguma žmonių, turinčių gabumus, o genijus jau yra kokybiškai aukštesnis sugebėjimas kurti anksčiau neegzistavusius kūrinis, kuriems būdingas savitumas ir asmeniškumas. Esminiu talento ir genialumo skirtumu jis laikė „genijaus neatsiejamą ryšį su neurozėmis“ (Nordau 1897: 91).

Vadinasi, apibūdinamas genialumo esmę Nordau tarsi susiejo sunkiai sudeginamus racionalisto Kanto ir voliuntarizmo ideologo Schopenhauerio bei Nietzsche's požiūrius. Jis, kaip ir pastarasis, buvo įsitikinęs neišvengiama Vakarų civilizacijos krize ir teigė, kad greta sveiko proto valia yra svarbiausias bruožas tokios genialios asmenybės, kuri dar suranda savyje jėgų priešintis visuotiniam kultūros ir meno destrukcijos procesui.

Taigi glaustai aptarę kelių įtakingiausių psichopatologinių teorijų šalininkų koncepcijas galime konstatuoti, kad jų

atstovai toliau savitai plėtojo romantikų ir neklasikinės meno filosofijos atstovų Schopenhauerio ir Nietzsche's veikaluose išryškėjusias genialumą ir psichikos ligas suartinusias koncepcijas. Čia į pirmą vietą iškilo įvairūs psichinių patologijų paveikti menininko kūrybinio potencialo ir meninės kūrybos proceso psichologijos aspektai. Juos aptardami žymiausi šios krypties atstovai akcentavo įvairius psichinėmis ligomis segančių kūrėjų išskirtinių sugebėjimų pasireiškimo ir sklaidos dėsningumus. Vis dėlto jie pateikė daug taiklių, ypač su menininkų kūrybinio potencialu ir meninės kūrybos procesu susijusių įžvalgų. Pastebėjo daug kūrybinės veiklos dėsningumų, tačiau dažniausiai akcentuodami savo išankstines teorines nuostatas, jie nepakankamai daug dėmesio skyrė savo teorijų nuosekliam empiriniam ir statistiniam pagrindimui.

Literatūra

- Gros Frédéric. 1997. *Création et folie. Une histoire du jugement psychiatrique*. Paris: PUF.
- Jaspers Karl. 1970. *Strindberg et Van Gogh, Swedenborg et Hölderlin. Etude psychiatrique comparative*. Paris: Minuit.
- Kretschmer Ernst. 1963. *Paranoïa et sensibilité*. Paris: PUF.
- Lombroso. 1997. Ломброзо Чезаре. *Гениальность и помешательство*. Ростов-на-Дону: Феникс.
- Moreau de Tours J.-J. 1859. *La psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire ou de l'influence des névropathies sur le dynamisme intellectuel*. Paris: V. Masson.
- Moreau de Tours Joseph. 1974. *Du hachich et de*

- l'aliénation mentale. Recherches sur les aliénés en Orient*, ed. Kesselring, Yverdon (Suisse).
- Moreau Joseph. 1856. *Psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire*. Paris, 1856.
- Nietzsche Friedrich. 1991. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Nordau Max. 1897. *Psycho-physiologie du génie et du talent*. Paris: Felix Alcan.
- Nordau Max. 1998. *Dégénérescence*. Genève: Slatkine reprints, 1998, vol. 1.
- Ribot Théodule-Armand. 1885. *Les Maladies de la personnalité*. Paris: Félix Alcan.
- Schopenhauer Arthur. 1995. *Pasaulis kaip valia ir vaizdinys*. Vilnius: Pradai.